

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 8 (Ağustos/August 2022), s. 324-344.
Geliş Tarihi-Received: 05.05.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 20.06.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1112719

Arpaemîni-zâde Sâmî'nin Meşhur Beytinin Farklı Bir Yorumu ve Klasik Şiirde Penbe-i Mînâ

A Different Interpretation of Arpaemini-zâde Sâmî's Famous Couplet and Penbe-i Mînâ in Classical Poetry

Emrullah YAKUT*

Öz

Arpaemîni-zâde Sâmî'nin "müşkilât" tan sayılan ve "ta'kid örneği" olarak da nitelenen meşhur beyti üzerine, yazıldığı dönemden günümüze kadar birçok yorum yapılmıştır. Bahse konu olan beytin; sözdiziminde bir kuralsızlık olmasa da anlam yapısından kaynaklanan bir belirsizlik vardır ve bu sebeple farklı çağrışımlara ve yorumlara imkân vermektedir. Talat Onay'ın ifadesiyle iki yüz elli yıldır devam eden tartışma, yeni bulgularla güncelliğini korumaktadır. Bunlar arasında, M. Rûhî'nin ve kendisi de aynı zamanda şair olan Müderris-zâde Sa'dullâh 'İzzet'in "penbe-i mînâ"ya verdikleri anlam ve dolayısıyla beyte getirdikleri yorum diğerlerinden bariz bir şekilde ayrılır. Bu makalede, daha önce ilmî neşri yapılmayan, Sa'dullâh 'İzzet'in *penbe-i mînâ* kavramıyla ilgili yorumu aktarıldıktan sonra diğer yorumlarla mukayeseli bir şekilde ele alınmıştır. Birbirinden çok farklı yorumlandığı görülen söz konusu terkinin, klasik şiirdeki diğer örneklerine müracaat etme zarureti doğmuştur. Bu maksatla Türk şiirinden 150 divan, Fars şiirinden 75 divan taranmıştır. Tarama neticesinde ulaşılan beytlere dayanarak, klasik Türk ve Fars şiirinde "penbe-i mînâ" tabiri etrafında oluşan hayallerin tespit ve tasnifi yapılmıştır. Klasik Türk ve Fars şiirinde elde edilen bulgular ışığında, beyit hakkında ortaya konulan önceki görüşlerin geçerliliği tartışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Sa'dullâh 'İzzet, Arpaemîni-zâde Sâmî, Şevket-i Buhârî, Sebki Hindî, penbe-i mînâ.

Abstract

Many interpretations have been made on the famous couplet of Arpaemîni-zâde Sâmî, which is considered as a "müşkilât" and also known as an "example of ta'kid", from the time it was written until today. The couplet in question; Although there is no anomaly in the syntax, there is an ambiguity arising from the meaning structure and therefore it allows different connotations and interpretations. In the words of Talat Onay, the debate that has been going on for two hundred and fifty years is still up-to-date with new findings. Among these, the meaning given to "penbe-i mina" by M. Rûhî and Müderris-zâde Sa'dullâh 'İzzet, who is also a poet, and therefore the interpretation they bring to the couplet, are clearly different from the others. In this article, the interpretation of Sa'dullâh 'İzzet, which has not been scientifically published before, on the concept of penbe-i mina is discussed in a comparative way with other interpretations. It has become necessary to refer to other examples in classical poetry of the composition in question, which is seen to be interpreted very differently from each other. For this purpose, 150 divans from Turkish poetry and 75 divans from Persian poetry were examined. Based on the couplets reached as a result of this examination, the dreams formed around

the phrase “penbe-i mina” in classical Turkish and Persian poetry have been identified and classified. In the light of the findings obtained in Classical Turkish and Persian poetry, the validity of previous opinions about the couplet was discussed.

Keywords: Sa’ dullâh ‘İzzet, Arpaemîni-zâde Sâmî, Şevket-i Buhârî, Sabk-e Hindî, penbe-i minâ.

Giriş

Görünen anlamın ardında saklı duran, kendini hemen ele vermeyen, daha örtük biçimde dile getirilen ikinci bir anlamın varlığı (mazzûn) klasik şiir estetiğinde mühim bir yer tutar ve dahası bu şiir anlayışında aranan bir özelliktir. Bununla beraber bir beytin anlamının kapalı olması, bütün dikkat ve gayrete rağmen görünen anlama dahi nüfuz edilememesi yine aynı şiir estetiğinde bir kusur olarak sayılır. Bir ifadede kastedilen manaya nüfuz konusunda karşılaşılan güçlüğü *ta’kîd* (anlaşılma güçlüğü) denir. Anlaşılma güçlüğü; *za’f-ı te’lîf*, *garâbet*² veya şivesizlik gibi lafza ait kusurlardan kaynaklanıyorsa *ta’kîd-i lafzî*, lafzî bir kusur olmaksızın mânâyâ nüfuz güçlüğü varsa *ta’kîd-i mânevî* adını alır (Tahiru’l-Mevlevî, 1994, s. 142-143). Arpaemîni-zâde Sâmî’nin (ö. 1734) aşağıdaki beyti *ta’kîd-i mânevî* örneği olarak gösterilir:

Hâzır ol bezm-i mükâfâta eyâ mest-i ğurûr

Raĥne-i seng-i siyeh penbe-i mînâdandır (Sâmî G. 34/3)³

Arpaemîni-zâde Sâmî’nin bu beyit üzerine birçok yorumlar yapıldığı görülmektedir. Fatma Sabiha Kutlar (2009, s. 349-354), Müstakîm-zâde Süleymân Sa’ deddîn Efendî’nin (ö. 1788) bu beyitle ilgili şerhini neşrettiği makalesinin girişinde söz konusu yorumları da tespit ederek aktarmıştır.⁴ Buna göre, beyit etrafında yapılan değerlendirmeler özetle şöyledir:⁵

1. *Mînâ gökyüzü*, *penbe* ise **kardır**.
2. *Penbe-i mînâ*, kuyu üstüne konulan sert bilezik taşı üzerindeki **iptir** [Veled Çelebi İzbudak].
3. Taşların üstünde ortaya çıkan **yosundur**. Veya taş üstüne **pamuk** konulup üstüne **sirke** dökerek taşın çatlatılmasına işaretir [Kemâl Üçok].
4. *Penbe-i mînâ*, denizlerdeki **köpüklü** sulardır.
5. Ferit Kam’a göre şişe ağzına tıkanan **pamuktur**. Pamuktan **fitil** yapılarak yakıldığı ve taş ocaklarında kullanıldığı bilinir.
6. Tahir Olgun’a göre şişe ağzındaki **pamuktur**. Beyaz ve yağ olması sebebiyle “**kar**”a benzetilmiştir. Kar zamanla kayaları çatlatır.
7. Bursalı Mehmet Tahir’e göre *penbe-i mînâ*dan murat zaç yağı şişesinin ağzındaki **pamuk** demir üzerine konulduğunda hâsıl olan **otlardır**. Bunlar kayaya nüfuz ettiğinde onu parçalar.
8. Tarlan’a göre şişenin ağzındaki **pamuktur**. O pamuktan **barut** ve **fitil** yapılır ve kayayı parçalar.

¹ “Belâgatta sözün fesahatini bozan söz dizimi kuralsızlığına verilen ad.” (Sarıkaya, 2013, s. 65-66)

² “Çok az kullanılması sebebiyle mânası kolayca anlaşılmayan kelime.” (Elmalı & Arslan, 1996, s. 374-275)

³ Arpaemîni-zâde Sâmî Dîvânı: (Kutlar Oğuz, 2017)

⁴ Müstakîm-zâde’nin şerhinde beytin ikinci mısramın aslında “Raĥne-i seng eşer-i penbe-i mînâdandır” şeklinde olduğu yönünde bir anlatı yer alır (Kutlar, 2009, s. 356).

⁵ Beyitle ilgili detaylı yorumları Fatma Sabiha Kutlar Oğuz’un yukarıda bahsi geçen makalesinden özet şekilde aktarmakla yetiniyoruz.

9. Müstakîm-zâde'ye göre ise *penbe-i mînâ*, şarabı havanın bozmasından korumak için zeytinyağına bulanıp sürahinin ağzına konan **tıkaç**tır.⁶

10. Abdurahman Behçet'e göre *penbe-i mînâ* gökyüzündeki **bulutlardır**, bu bulutlardan yağın yağmurlar taşların çukur yerlerinde birikir, biriken sular havanın soğumasıyla genişler ve sert kayaları çatlatır (Ün, 2009, s. 225).

11. M. Rûhî Efendi'ye göre ise *penbe-i mînâ*; şişe imalathanelerinde yeniden şişe yapılmak üzere dövülen **şişe** veya **cam kırıntılarıdır** (Ün, 2009, s. 227).

Yukarıdaki yorumların bazılarında *penbe-i mînâ*'nın temel anlamına değinilmeden, sadece beyitteki anlamına dair görüşlerin dile getirildiği görülmektedir. Bütün bu yorumlar derlenecek olursa şöyle bir tablo ortaya çıkar:

Tablo 1: Penbe-i Mînâ Terkibinin Anlamı ve Yorumlanması

Yorumlayan	Gerçek mana	Beyitteki mana
-	-	<i>Mînâ</i> : Gökyüzü; <i>Penbe</i> : Kar
V. Ç. İzbudak	-	İp (kuyuya sarkıtılan)
Kemâl Üçok	-	Yosun; sirkeli pamuk
-	-	Denizlerdeki köpük
Ferit Kam	Şişe Pamuğu	Fitil
Tahir Olgun	Pamuk	Kar
B. M. Tahir	Zaç yağı şişesi pamuğu	Ot
A. N. Tarlan	Pamuk	Barut ve fitil
Müstakîm-zâde	Pamuk	-
Ab. Behçet	-	Bulutlar
M. Rûhî	Cam parçacıkları	-

Tabloya bakıldığında *penbe-i mînâ*'nın esas olarak "Şişe ağzına konulan, pamuktan yapılmış tıkaç" anlamına geldiği söylenebilir. Bununla birlikte beytin bağlamına uygun olarak terkinin farklı biçimlerde yorumlandığı görülmektedir.

Bu çalışmada söz konusu terkinin gerçek anlamına ve beyte, Sa'dullah 'İzzet tarafından getirilen farklı yorum ele alınacak, ardından klasik Türk ve Fars şiirinde *penbe-i mînâ* terkinin hangi bağlamlarda kullanıldığının tasnifi ve tahlili yapılacaktır.

1. Sa'dullah 'İzzet'in Yorumu

Girişte özet olarak olarak sunulan *penbe-i mînâ* terkinin anlamına dair yorumlarda söz konusu terkinin temel anlamının "Şişe ağzına konulan, pamuktan yapılmış tıkaç" olduğu görülmektedir. Asıl tartışmanın ise söz konusu terkinin, beytin bağlamı çerçevesinde nasıl yorumlanacağı üzerinde cereyan ettiği görülmektedir. Sa'dullah 'İzzet ise *Dîvân-ı Belâgat-ı Unvân-ı Abdülkerîm* adlı esere⁷ düştüğü bir derkenar notunda zürefânın bu terkiyi yanlış anladığını, "Mînâ ağzında olan penbe" yani "Şişe ağzındaki pamuk" demek olmadığını ifade eder. Sa'dullâh 'İzzet bu bilgiyi Şevket-i Buhârî'nin bir beytine binaen aktarır ve Şevket-i Buhârî'nin beytinin, Arpaemîni-zâde Sâmi'nin meşhur müşkil

⁶ Kutlar, ilk yedi maddeyi Ahmet Talat Onay'dan nakletmiş, 8 ve 9'uncu maddeleri ise adı geçen müelliflerin kendi eserlerinden tespit etmiştir. Bu dokuz maddeye, Cumhuriyet Ün'ün makalesinde aktardığı iki farklı yorum ilave edilmiştir.

⁷ Eser; Sadullah 'İzzet'in babası Müderris-zâde Abdülkerîm Efendi tarafından tertip edilen ve Şevket-i Buhârî (ö. 1700) *Dîvân*'ı ile Nâsır Alî Sirhindî (ö. 1697) *Dîvançe*'sinden müteşekkil bir divan mecmuası mahiyetindedir. Aynı zamanda şair olan Sa'dullâh 'İzzet, bu mecmuanın derkenarına bazı notlar almış, Şevket-i Buhârî'nin bazı beyitlerini tercüme ve şerh etmiştir.

beytinin şârihi olduğunu belirtir. Şevket-i Buhârî'nin bahsi geçen beyti ve açıklaması şöyledir:

که سنگ شیشه شکن شیشه می شود آخر
علاج غیر مکافات نیست ظالم را
(Şevket, G.546/2)⁸

Zâlîme mükâfât ve mücâzâtından gayrı çâre ve ‘ilâc bulunmaz. Ve kendi zulmünün ve ‘amelinün ‘aynı ile mücâzât olunur. Mişâli budur ki şişe ve mînâ yı şikest iden seng-i hârâ eriyüp şişeci dükkânında şikest olup eriyüp âbindan şişe ve mînâ yaparlar. İmdi taş şişeye zulm idüp kırar ise kendi dahı kırılıp şişe yapılır. Beyt-i Sâmi:

Ĥâzır ol bezm-i mükâfâta eyâ mest-i ğurûr
Raĥne-i seng-i siyeh penbe-i mînâdandır

“Sâmi’nün bu beyti müşkilâtdan olarak meşhûrdur. Ma’lûm ola ki şişegerler ıstılâhında taş ocağda iriyüp hall olduğda anı bir tîmür ile alup şişe yaparlar. İmdi tîmür ile aldıkları hamîre penbe-i mînâ dirler. Ya’ nî gâyetle saht ve şişe hakkında ne kadar zâlim ise de kendi dahı kırılıp şişe yapılmak için penbe-i mînâ olayor. Bu şüretle ‘amelinün mücâzâtını göreyor. Bu beyitte ma’nâ şöyledir: Seng-i siyâhuñ kırılması penbe-i mînâ olmak içündür, penbe-i mînâ içündür, dimekdür. Yoĥsa biraz zürefânun fehm itdigi gibi mînâ ağzında olan penbe demek degildür. Herkes bu nükteyi bilmezler. Diĥkat buyrıla. Şevket’ün beyti bu beytün şârihidür.” (Müderris-zâde Sa’dullâh 122a).

Görüldüğü üzere, Sa’dullâh ‘İzzet penbe-i mînâ’nın, bazılarının zannettiği gibi, “Şişe ağzındaki pamuk” olmadığını, bunun cam ve şişe imalatçılarınun kullandığı bir ıstılâh olduğunu savunur. Buna göre penbe-i mînâ şişe yapılmak üzere ocakta eritilen ve böylece hamur kıvamına gelen taştır. Yukarıda zikredildiği üzere M. Rûhî de, Sa’dullâh ‘İzzet gibi, penbe-i mînâ’ya tıkaçtan farklı bir anlam vermiştir. Gerek M. Rûhî gerekse Sa’dullâh ‘İzzet söz konusu terkinin şişe imalatıyla ilgili bir terim olduğu hususunda mutabıktırlar. Bununla beraber Sa’dullâh ‘İzzet söz konusu terimi “kayanın eritilmesiyle elde edilen ve şişe yapımında kullanılan hamur” olarak tarif ederken M. Rûhî “yeniden şişe yapılmak üzere taşla dövülen şişe parçacıkları” olarak tarif etmiştir.

2. Fars ve Türk Şairlerinde Penbe-i Mînâ

Aşağıdaki tabloda Türkçe ve Farsça divanlarda penbe-i mînânın şairler⁹ tarafından kullanılma sıklığı görülmektedir:

Tablo 2: Penbe-i Mînâ’nın Şairler¹⁰ Tarafından Kullanılma Sıklığı

Esîr	Kelîm	Sâib	Ganî	Vâiz	Şevket	Nâbî	K. Sâkıb	Bîdil	Âgâh	Sâmi	Sâkıb D.	Belîğ	Hazîn	Haşmet	Mekkî	Ş. Galib	Hafid	Atâ	Mâhir	Fatîn
1	3	14	1	1	10	1	1	8	1	1	1	1	2	1	1	4	2	1	2	1

⁸ Şevket Dîvânı: (Şafak, 1386)

⁹ Bu araştırmada Türkçe 150 divan (XIV-XIX. yy), Farsça 75 divan (XI-XIIX. yy) taranmıştır.

¹⁰ Şairler ölüm tarihlerine göre sıralanmış, Farsça yazar şairler kalın (bold) yazılmıştır: **Esîr-i Şehristânî** (ö. 1639 veya 1649), **Kelîm-i Kâşânî** (ö. 1651), **Sâib-i Tebrîzî** (ö. 1676?), **Ganî-i Keşmîrî** (ö. 1678), **Vâiz-i Kazvînî** (ö. 1679), **Şevket-i Buhârî** (ö. 1700), **Nâbî** (ö. 1712), **K. Sâkıb** (ö. 1716), **Bîdil** (ö. 1720), **Âgâh** (ö. 1728), **Arpaemîni-zâde Sâmi** (ö. 1734), **Sâkıb M. Dede** (ö. 1735), **Belîğ** (ö. 1760), **Hazîn** (ö. 1766), **Haşmet** (ö. 1768), **Mekkî** (ö. 1797), **Şeyh Gâlib** (ö. 1799), **Hafid** (ö. 1813), **Şânî-zâde ‘Atâullâh** (ö. 1826), **Mâhir** (ö. 1843), **Fatîn** (ö. 1866)

Bu bulgular esas alındığında penbe-i mînâ terkinin XVII. yüzyıl şairleriyle birlikte klasik şiire girdiği söylenebilir. Keza terkiye Hint üslubu şairlerinin rağbet ettiği ve üslup dışındaki şairlerin iltifat etmediği görülmektedir.

Farsça yazan şairlerin ve Türk şairlerin *penbe-i mînâ* etrafında geliştirdikleri hayallerin çeşitliliği ve zenginliği dikkat çekmektedir. Girişte aktarılan birbirinden farklı tanım ve yorumlar dikkate alındığında; söz konusu terkinin kullanıldığı beyitlerin, terkip etrafında oluşan hayallere göre bir tasnif ve tetkike tabi tutulması bu konudaki tartışmaya katkı sağlayabilir. *Penbe-i mînâ* etrafında oluşan hayallere eksen oluşturan anahtar kavramlara göre bir tasnif yapıldığında bazı kavramların birden fazla şair tarafından, bazılarının ise tek şair tarafından kullanıldığı görülmüştür.

3. Penbe-i Mînâ ile İlişkili Müşterek Kavramlar

Penbe-i mînâ ile benzerlik, özellik, mukayese gibi anlam ilişkilerinin bazıları birden fazla şair tarafından paylaşılmaktadır. *Penbe-i mînâ* etrafındaki müşterek anlam ilişkilerini gösteren aşağıdaki tablo, şairlerin birbirlerinden etkilenmesi konusunda da bir ipucu sunabileceği göz önünde bulundurulmalıdır:

Tablo 3: Penbe-i Mînâ Etrafında Müşterek Kullanılan Kavramlar

	cüppe/ sarık	Köçük	Yastık	Kanat	Gül	Mühür	Beyaz saç	Merhem	Baş	Ateş	Yumuşa klık
Esîr					1						
Kelîm									3		
Sâib	1	1	1		3					2	
Ganî								1			
Vâiz											1
Şevket	1	2	2	1							
Nâbî	1										
K. Sâkıb											1
Bîdil				2		1	1			1	
Âgâh								1			
Sâmî											1
Sâkıb D.									1		
Belîğ						1					
Hazîn	1										
Haşmet			1								
Mekkî										1	
Ş. Galib		1		2			1				
Hafîd					2						
'Atâ					1						
Mâhir					1						1

Esîr, Kelîm ve Sâib gibi şairlerin birbirine yakın tarihlerde eser verdiği düşünüldüğünde bunlardan hangisinin ilk olarak *penbe-i mînâ* terkinin kullandığı söylemek güçtür. Ancak Sâib'in *penbe-i mînâ* etrafında birden çok hayal ürettiği, bu imgeyi zenginleştirdiği söylenebilir. Keza Şevket ve Bîdil'in de söz konusu terkip etrafında geliştirdiği hayal çeşitliliğinden söz edilebilir.

Cüppe/Sarık

Klasik Türk ve Fars şairleri zıt unsurları bir araya getirerek okuru şaşırtmaktan, “zahid”i taşıyıp onun toplumdaki karşılığı olan tipleri öfkelenlendirmekten adeta büyük bir keyif alırlar. Pamuk, şarap şişesinin ağzında tıkaç görevi görebileceği gibi aynı zamanda ip ve kumaşın hammaddesidir. Bu müşterek nokta, her fırsatı ganimet bilen klasik şair için biçilmiş kaftan gibidir. Buradan hareketle şairler şişe pamuğu ile sarık, cüppe, ihram ve kefen arasında münasebetler kurmuşlardır.

Sâib, şarap için daima rehin kalan sarığının şarap şişesinin ağzındaki pamuktan yapıldığından kuşkulanır:

هیچ وقت از گرو باده نیامد بیرون
از سر پنبه میناست مگر دستارم؟

(Sâib G. 5624/2)¹¹

(Sarığım hiçbir vakit şarap rehninden çıkmadı. Yoksa [o,] şişe ağzındaki pamuktan mıdır?)¹²

Şevket, cüppesinin altında şarap şişesi olmasına rağmen takvadan söz ettiği için kendisini kınar gibidir ve cüppesinin şişe pamuğundan yapıldığını söyler:

شیشه می زیر دامان لاف تقوی می زدم
رشته ام از پنبه مینای می تار ردا

(Şevket K. 1/5)

(Şarap şişesi eteğimin altında [olduğu hâlde] takvadan bahsediyorum. [Çünkü] cüppemin ipliğini şarap şişesinin pamuğundan örmüşüm.)

Nâbî ve Hazîn ihram elbisesinin şarap pamuğundan yapıldığını söylerler. Nâbî'ye göre hakikat meyhanesinin hacılarının ihramı olsa olsa şarap şişesinin pamuğundan olur:

Gitse erbâb-ı harâbât-ı hakikat hacca
Rište-i penbe-i mînâdan olur ihrâmı (Nâbî G. 854/6)¹³

(Hakikat meyhanesi ehli hacca gitse ihramı, [şarap] şişesinin pamuğunun ipinden olur.)

ای خوش آن توبه که از پنبه مینای شراب
تار و بود کفن و جامه احرام کنیم

(Hazîn G. 957/2)¹⁴

(O ne güzel tevbedir ki şarap şişesinin pamuğundan ihram elbisesinin ve kefenin atkı ve çözgü ipleri yaparız.)

Köpük

Şişenin ağzındaki pamuktan mamul tıkaç (penbe-i mînâ) Sâib, Şevket ve Şeyh Gâlib'in “köpük”le ilişkilendirdikleri görülmektedir. Sâib, denizin yüzeyinde oluşan köpüklerle şişenin ağzındaki pamuk arasında hafiflik yönünden bir benzerlik kurar. Şaire göre deniz[in dalgaları] köpüğe hafifliğinden ötürü tokat atmaktadır:

پیش میخواران سبک چون پنبه مینا مباش
از سبکساری چو کف سیلی خور دریا مباش

(Sâib G. 4867/1)

¹¹ *Dîvân-ı Sâib-i Tebrîzî*: (Kahraman, 1986)

¹² Diliçi ve dillerarası çevirilerde lafzî değil mânâyı aktarmayı gözetken bir çeviri anlayışı izlenmeye çalışılmıştır. Bu anlayış çerçevesinde “mümkün olduğunca sadık, gerektiği kadar serbest” bir çeviri yapıldığı söylenebilir.

¹³ *Nâbî Dîvânı*: (Bilkan, 1997)

¹⁴ *Dîvân-ı Hazîn-i Lâhîcî*: (Sâhibkâr, 1378)

(Sarhoşların önünde şişe pamuğu gibi hafif olma. Hafiflikten dolayı köpük gibi denizin sillesini yeme!)

Mazmununa bütünüyle nüfuz edemediğimiz aşağıdaki beyitte ise Şevket, köpük ve pamuğu isyan ve takva gibi iki zıt kavramla ilişkilendirmektedir:

چو رفتم از گلستان سبزه ها مزگان اعمی شد کف دریای عصیان پنبه مینای تقوی شد

(Şevket G. 386/8)

(Gül bahçesinden gittiğimde/geçtiğimde çimenler körün kirpikleri oldu. [Sanki] isyan denizinin köpüğü takva şişesinin pamuğu oldu.)

Şevket, bir diğer beytinde ise tam bir ince hayal örneği olarak değerlendirilebilecek bir tabir kullanır: *Kef-i mevc-i rem-i âhû* (Ceylanın ürkmemesinin dalgasının köpüğü). Dalgaların oluşturduğu köpük ve ceylanın ürkmemesi bilinen ve sıradan ifadelerken bunların birbiriyle münasebeti izaha muhtaçtır. Şair muhtemelen denizin sabit olmayan, devingen yapısıyla ceylanın ürkekliği arasında bir benzerlik tasavvur etmiş ve böylece *ürkme* (soyut) ve *dalga* (somut) arasında bir anlam münasebet oluşturmuştur:

ساقی مجلس اگر آن نرگس جادو شود پنبه مینا کف موج رم آهو شود

(Şevket Tekbeyt. 302)

(Eğer o büyücü nergis [göz] meclisin sakisi olursa, ceylanın ürkmemesinin dalgasının köpüğü şişenin pamuğu olur.)

Şeyh Gâlib'in aşağıdaki beytinde *sadef-i mâhtâb* ve *kef-i mâhtâb* terkipleri dikkat çekmektedir. Bu iki terkip belirtili isim tamlaması (izâfet-i lâmiyye) olarak çevrilirse sırasıyla "dolunayın sade fi" ve "dolunayın köpüğü veya eli" anlamlarına gelir. *Penbe* yani pamuk karinesi sebebiyle "kef" in köpük manasını esas almak daha uygun görünmektedir. Benzetme tamlaması (izâfet-i teşbihîyye) olarak yorumlanacak olursa "dolunay sade fi" ve "dolunay köpüğü" olarak anlandırılabilir. *Sade f-i mâhtâb* rakı kadehine, *kef-i mâhtâb* şişe pamuğuna (tıkaç) benzetildiğine göre *sade f-i mâhtâb* ile *kef-i mâhtâb* arasında zarf - mazrûf münasebeti olmalıdır. Bütün bunlar dikkate alındığında *sade f-i mâhtâb* ayın hâlesi, *kef-i mâhtâb* ise ayın bizatihi kendisi olabilir.

Câm-ı arakdur sade f-i mâhtâb
Penbe-i mînâsı kef-i mâhtâb (Şeyh Gâlib G. 14/2)¹⁵

(Dolunayın sade fi [= sade fe benzeyen hâlesi] rakı kadehidir. [Bu rakının] şişe pamuğu dolunay köpüğü[nden]dir.)

Bu üç şairin beyitlerine bakıldığında müşterek bir penbe-i mînâ ve köpük münasebetine rağmen oluşturdukları hayallerin birbirinden tamamen farklı, orijinal örnekler olduğu söylenebilir. Bu durum, yani müşterek kavramlar, istiareler, teşbihler ve anlam münasebetlerine dayanmakla birlikte yeni hayaller ortaya koyma keyfiyeti, klasik şiir geleneği açısından Hint üslubu öncesinde de aranan özelliktir.

Yastık

Penbe-i mînâ; Farsçada Sâib, Şevket ve Türk şairlerinden Haşmet tarafından yastık ile ilişkilendirilmiştir. Sâib, şişe ağzındaki pamuk ile yumuşak yastık arasında, şarabın acılığı ile kâbus arasında bir münasebet kurar. Buna göre ne *penbe-i mînâ* şarabın acılığını giderebilir ne de yumuşak yastık korkulu rüya görmeye çare olabilir:

تلخی باده کم از پنبه مینا نشود بالش نرم ز سر خواب پریشان نبرد

¹⁵ Şeyh Gâlib *Dîvânı*: (Okçu, 2011)

(Sâib G. 3333/7)

(Şişenin pamuğundan şarabın acılığı kaybolmaz. [Tıpkı] yumuşak yastığın, baştan perişan rüyayı [= kâbus] götürme[diği gibi].)

Şevket'in içi şarap neşesiyle, yastığı ise *penbe-i mînâ* ile doludur:

می پرستم مغز من از نشئه صهباست پر مست خوابم بالشم از پنبه میناست پر

(Şevket G. 539/1)

(Ayyaşım, benim içim/başım şarap neşesiyle doludur. Uyku sarhoşuyum, yastığım şarap şişesinin pamuğuyla doludur.)

İnce hayaller bulma konusundaki ustalığıyla bilinen Şevket uykunun kaçmasını “Gözümde uyku bülbül kanadıyla uçar” ifadesiyle imgeleştirir:

خوابم پرد از دیده به بال و پر بلبل بالین بود از پنبه مینای گلابم

(Şevket G. 611/2)

(Uykum gözden bülbülün kanadıyla uçar. Gül suyunun şişesinin pamuğu bana yastık olur.)

Haşmet ise sâkinin beyaz kolunu yastık, şarap şişesinin ağzındaki pamuğu ise döşek olarak tasavvur eder:

*Sâ'id-i sîmîn-i sâkî*¹⁶ *penbe-i mînâ yeter*
Bâliş ü bister yaraşmaz Haşmetâ mey-hâneye (Haşmet G. 230/6)¹⁷

(Ey Haşmet, meyhaneye yastık ve döşek yaraşmaz. Sâkinin gümüş [gibi beyaz] kolu [ve] şarap şişesinin pamuğu yeter.)

Üç şairin *penbe-i mînâ* - yastık/döşek münasebetine dayanan beyitlerine bakıldığında Sâib ve Haşmet'in hayallerinin daha doğrudan ve somut, Şevket'inin ise dolaylı ve soyut olduğu söylenebilir.

Gül

Gül - *penbe-i mînâ* bağdaştırmasının temelinde rengi dolayısıyla gül - şarap benzerliği yatmaktadır. Muhtemelen şişe ağzındaki pamuğa az veya çok şarabın bulaştığı ve böylece şairlerde “gül” imgesini çağrıştırdığı düşünülebilir.

Gül - *penbe-i mînâ* münasebetine Farsçada Sâib (ö. 1676?) ve onunla aynı dönemde yaşayan Esîr'in (ö. 1639 veya 1649) şiirlerinde rastlanmaktadır. Her iki şairin birbirinin şiirlerinden haberdar olduğu bilinmektedir. Zira Kelîm ve Sâib şiirlerinde Esîr'i övmüşler, Esîr de Sâib'den övgüyle bahsetmiştir. Türkçede ise Hafîd (ö. 1813), Şânî-zâde 'Atâullâh (ö. 1826) ve Mâhir (ö. 1843)'in şiirlerinde söz konusu anlam münasebetine rastlanmaktadır.

Esîr, başına şarap şişesi pamuğundan bir *gül-i 'işret* (pandorea variegata) koyduğunu ve bu yüzden gül bahçesini seyretmeye ihtiyaç duymadığını söyler. “Gül-i 'işret” etrafı beyaz veya pembemsi, ortası kırmızı bir çiçektir. Şairin bu kavramı tevriyeli bir şekilde kullandığı söylenebilir:

بی نیازیم از تماشای گلستان چون اسیر تا گل عشرت به سر از پنبه مینا زدیم

(Esîr-i Şehristânî, G. 790/5)¹⁸

¹⁶ *Sâ'id-i sîmîn-i sâkî*: neşredilen metinde “*sâ'id-i sîmîn-sâkî*” şeklinde okunmuştur. Vezin ve anlam gereği terkip düzeltilmiştir.

¹⁷ *Haşmet Dîvânı*: (Aksoyak & Arslan, 2018)

¹⁸ *Dîvân-ı Esîr-i Şehristânî*: (Esîr, t.y.)

(Başımıza *penbe-i mînâ*dan işret gülü koyduğumuz müddetçe Esîr gibi gül bahçesini seyretmeye ihtiyaç duymayız.)

Sâib şarap şişesi pamuğunun şarabın rengini alarak adeta güle dönüştüğünü söyler:

هر که با نیکان نشیند رنگ نیکان بر کند / چون ز می سیراب گردد پنبه مینا گل است

(Sâib G. 1043/3)

(Şişe pamuğunun şaraba kandığında gül olması gibi, iyilerle oturanlar iyilerin rengini alır.)

Sâib bir başka beyitte gönlünü gece yarısı karanlığına, şarap şişesinin pamuğunu sabah gülüne benzetir:

با دلی چون دل شب، می روم از انجمنی / که گل صبح در او پنبه مینای می است

(Sâib G. 1574/3)

(Gece yarısı gibi bir gönülle, bir meclisten geçiyorum ki orada sabah gülü şarap şişesinin pamuğudur.)

Şairin gönlünde henüz sevda ateşi vardır ve şişe pamuğundan gül kokusu sızmaktadır:

شعله ای در مغز هست از آتش سودا هنوز / می تراود بوی می از پنبه مینا هنوز

(Sâib G. 4762/1)

(Gönülde hâlâ sevda ateşinden bir alev var. Şişe pamuğundan şimdi gül kokusu sızıyor.)

Hafid iki beytinde de *penbe-i mînâyı* göğsündeki gül renkli yaraya benzetir. Burada sadece birini vermek yeterli olacaktır:

Gonca vü nesrîn Hafîd açmazlar idi bilseler / Dâg-ı gül-reng penbe-i mînâ-yı meydîr sînede (Hafid G. 210/5)¹⁹

(Ey Hafid, gül renkli yara sinede şarap şişesinin pamuğudur. Gonca ve yaban gülü [bunu] bilseler açmazlardı.)

Şânî-zâde 'Atâullâh *penbe-i mînâ*daki gül renginin bir gül yanağının aksi olduğunu tasavvur etmektedir:

'Aks-i ruhun mı penbe-i mînâda gonça-reng / Bu gül-'izârın olmadadır şerm-sâr-ı nâz (Atâ G. 35/3)²⁰

(Bu gül yanağın nâzla utanmaktadır. *Penbe-i mînâ*daki gonca rengi, yanağının yansıması mıdır?)

Nûman Mâhir halis inciye benzettiği bir güzelin terinin gül şebneminde mi *penbe-i mînâ*da mı olduğunu sormakta ve böylece söz konusu güzelin yanağını gül ve pamukla kıyaslamaktadır:

Zâhir olmaz dür-i nâb-ı 'arak-ı ruhsârî / Şebnem-i gülde midir penbe-i mînâda mıdır (Mâhir G. 190/2)²¹

(Yanağının terinin saf incisi, gül şebneminde mi [yoksa] *penbe-i mînâ*da mıdır, belli olmaz.)

¹⁹ Hafid Dîvânı: (Ünal, 2003)

²⁰ Atâ Dîvânı: (Çipiloğlu, 2005)

²¹ Mâhir Dîvânı: (Batği, 2012)

Penbe-i mînânın gülle ilişkilendirildiği bu örnekler ışığında tıkaç işlevi gören bu pamuğun zamanla şarabın kırmızı rengini aldığını söylemek mümkündür.

Kanat

Penbe-i mînâ – kanat münasebetine Fars şiirinde Şevket ve Bîdil, Türk şiirinde ise Şeyh Gâlib'te rastlanmaktadır. Şevket'te *perwane kanadı*, Bîdil'de *tavus* ve *kumru kanadı* söz konusuyken Şeyh Gâlib'de ise *perî* ile ilişkilendirilmiştir.

Şevket'in aşağıdaki beytinde mum mazmûnu olduğu söylenebilir. Şair ilk mısradan (muhtemelen sâkînin) terinin veya avucunun²² alevinden dolayı kadehinde bir şimşek olduğunu söyler ve ardından kendisinin şarap şişesinin pamuğunun pervane kanadından mâmul olduğunu belirtir. Pervane karinesi sayesinde, şairin şimşeği mum yerine ikame ettiği düşünülebilir:

شوکت از آن شعله خو برق به جام من است پنبه مینای من از پر پروانه است

(Şevket G. 256/8)

(Şevket, o terin/avucun alevinden kadehimde şimşek vardır. Şişemin pamuğu pervanenin kanadındandır.)

Bîdil aşağıdaki beyitte *penbe-i mînâ'yı*, göz alıcı bir güzelliğe sahip olan tavus kanadına benzetmektedir. Ayrıca *teklîf-i cünûn* (delilik teklifi) terkinde iki zıt unsurun birlikteliğinden söz etmek mümkündür (*müştemilü'z-zıddeyn* "oksimoron" "ikirciklem"). Zira *teklîf* kelimesiyle aynı kökten gelen *mükelleflik* ile delilik arasında bir tezat vardır:

در این باغم به چندین جام تکلیف جنون دارد پر طاووس یعنی پنبه مینای بی رنگش

(Bîdil G. 1801/11)²³

(Tavusun kanadı, yani renksiz şişenin pamuğu, bu bahçede bana birkaç kadehle delilik teklif eder.)

Serviyi şişeye benzeten Bîdil, böyle bir şişenin pamuğunun ancak kumru kanadından olabileceğini söyler:

شعله ادراک خاکستر کلاه افتاده است نیست غیر از بال قمری پنبه مینای سرو

(Bîdil G. 2586/6)

(Külün idrakinin alevi külah olmuştur. [?] Servinin, kumru kanadından başka şişe pamuğu yoktur.)

Şeyh Gâlib doğrudan kanattan bahsetmese de *penbe-i mînâyı* *perî* ile birlikte kullanır. Şairin *penbe-i mînâ* – *perî* bağdaştırmasına aşağıdaki iki beyitte de *arak* (rakı) eşlik eder. Şair ilk beyitte rakıyı periye benzetirken *penbe-i mînâ'yı* ise şişenin kendisi için kullanmaktadır:

Kaldı nûr-ı nîgehîm şîşede kalmadı arak
Almadan penbe-i mînâsını uçdu o perî (Şeyh Gâlib G. 310/2)

(Şişede rakı kalmadı, bakışımın ışığı şişede kaldı. O peri *penbe-i mînâsını* almadan uçtu.)

Aşağıdaki beyitte ise *kef-i mevc-i perî* terkinde dikkat çekmektedir. *Mevc* (dalga) karinesine bakarak bir "peri denizi" tasavvur olunduğu ve bunun da çokluktan kinaye olduğu söylenebilir. Rakıyla ilgili bu dolaylı ve soyut benzetme bir ince hayal örneği teşkil

²² hû = ter, avuç.

²³ *Dîvân-ı Bîdil-i Dihlevî*: (Behdârvend, 1392)

eder. Rakı ve köpüğün beyaz olması sebebiyle aralarında renk yönünden benzerlik bir benzerlik de vardır:

Sâkıyâ eyle revân ol 'arak-ı tâbveri
Ki ola penbe-i mînâsı kef-i mevc-i perî (Şeyh Gâlib G. 310/1)

(Ey Sâkî, penbe-i mînâsı peri [denizinin] dalgasının köpüğü olan o parlak/hararetli rakıyı doldur.)

Alev alır

Sâib, Bîdil ve Mekkî'de penbe-i mînânın şarabın hararetiyle alev alması, şairane hayallere kaynaklık eder. Sâib'in bilhassa ilk beytinde zihnilik, Bîdil'in beytinde ise ince hayalcilik özelliği öne çıkmaktadır.

Sâib şarabın savaşıları barıştırdığını, diğer bir deyişle zıt unsurları uzlaştırdığını söyler ve şarabın hararetine rağmen şişe pamuğunun alev almamasını bu düşüncesine delil olarak sunar:

چرا از آتش می پنبه مینا نمی سوزد؟ اگر نه آشتی داده است ساقی جنگجویان را

(Sâib G. 3027/8)

(Eğer saki savaşılar arasında barışı tesis etmiyorsa, niçin şişenin pamuğu ateşten yanmıyor?)

Diğer bir beytinde ise şarabın hararetinden şişe pamuğunun [bile] alev aldığını ancak kendisinin bu meclisten "donuk" yani kederli ve keyifsiz bir hâlde ayrıldığını dile getirir:

صائب از بز می که من افسرده بیرون آمدم پنبه مینا ز روی گرم می در می گرفت

(Sâib G. 1402/8)

(Saib! Benim donuk [=gamlı, keyifsiz] çıktığım bir mecliste şişe pamuğu şarabın sıcak yüzünden alev alıyordu.)

Bîdil, kendine has üslubuyla bir isim olan "kıvılcım"ı "göz kırmak" fiiline zarf yapmış, benzer şekilde "rüsva olmak" fiilini de "yüz alev" ile nitelemiştir. Beyit, güzel bir ince hayal örneğidir:

بوی می صد شعله رسوا شد که با صبح الست يك شرر چشمك به روی پنبه مینا زدیم

(Bîdil G. 2349/6)

(Elest sabahıyla şişe pamuğunun yüzüne bir kıvılcım [miktarınca] göz kırptık. Şarap kokusu, yüz alev [miktarı, kadar] rüsva oldu.)

Mekkî de Sâib gibi zıtları bir araya getirmekten bahseder. Ancak burada zıtları uzlaştıran, şarap değil, şairdir:

Âteş-i mey sûzişimden etdi bâlâyâ su'ûd
Penbe-i mînâyı meyle cem'-i azdâd eyledim (Mekki G. 41/3)²⁴

(Şarabın ateşi yanışamın tesiriyle yukarı yükseldi, [= parladı]. Penbe-i mînâyı şarapla bir araya getirdim, zıtları birleştirdim.)

²⁴ Mekkî Dîvânı: (Karapanlı, 2005)

Mühür

Taranan divanlarda sadece Bîdil (ö. 1720) ve Belîğ'in (ö. 1760) şiirlerinde rastladığımız *penbe-i mînâ* ve mühür bağdaştırması *dudak* ve *sır* kavramlarıyla ilişkili biçimde kullanılmıştır. Mühre benzetilen *penbe-i mînânın* açılması, sırları aşikâr eder.

Bîdil, doğrudan şaraptan bahsetmemektedir. İkinci mısradaki *bâl-i perî* yani peri kanadı, beytin ilk mısraına bakıldığında dudak için kullanılmış gibi görünmektedir. Dudağın; mühür, şarap ve kadehle ilişkisi (Şentürk, 2019, s. 318-319) klasik üslupta da işlenmiş bir husustur. Ancak ikinci mısradaki *penbe-i mînâ*dan dolayı peri kanadı, şarabı da çağrıştırmaktadır. Zira masallarda rastladığımız, perinin şişeye hapsedilmesi motifi, divan şiirine de konu olmuştur. Şarabın bitmesi, perinin şişeden uçup gitmesini çağrıştıır. *Penbe-i mînâ* ise şişeye hapsedilen perinin kaçmasını önleyen tıkaç olarak bu kompozisyonu tamamlar.

Nitekim "Kanat" bahsinde görüldüğü gibi Şeyh Gâlib rakı için peri benzetmesini yapmıştır (Gâlib G.310/2). Dolayısıyla aşağıdaki beyitte şişe pamuğuyla mühürlenene hem dudak hem de şarap şişesi olabilir:

رازداران کز ادب راه لب گویا زدند مهر بر بال پری از پنبه مینا زدند

(Bîdil G. 1379/1)

(Sır sahipleri edepten, konuşan dudağın yolunu kestiler. Perinin kanadına şişe pamuğundan mühür vurdular.)

Belîğ, *penbe-i mînâ* mührünün açılmasıyla hem şarap şişesinin [ve elbetteki dolaylı olarak dudağın] açılmasını hem de Bîdil'de olduğu gibi [doğrudan] dudağın açılmasını kastediyor gibidir:

Dehân-ı beste-leb 'ayb [u] hüner beyninde pinhândur
İder sırrı nümâyân çâk-ı mühr-i penbe-i mînâ²⁵ (M. E. Belîğ, G. 6/4)²⁶

Bîdil'in Belîğ'den 40 sene kadar önce vefat ettiği göz önünde bulundurulduğunda iki beyit arasındaki hayal benzerliği Belîğ'in Bîdil'in şiirlerinden haberdar olup olmadığı sorusunu düşündürmektedir.

Beyaz saç

Bîdil, beyaz saçın *penbe-i mînâ* olduğunu söylerken Şeyh Gâlib ise beyaz saçın *penbe-i mînâ* olamayacağını dile getirir. Bîdil, ihtiyarlığı sönmüş ateşe benzetir. Bu sönmüş ateşin külünde bir parlaklık saklıdır. Ağarmış saç naz şişesinin pamuğudur:

شعله افسرده رعنايي به خاکستر نهفت موی پیری گشت آخر پنبه مینای ناز

(Bîdil G. 1717/10)

(Sönmüş ateş, küle bir parlaklık gizledi. İhtiyarlık saç, sonunda naz şişesinin pamuğu oldu.)

Şeyh Gâlib; rakıyı dolunaya, ağarmış saç keten kumaşa benzetir. Bilindiği gibi dolunay edebiyatta güzellik, tasavvufta vahdetin sembolüdür. Ayrıca dolunayın, keten üzerinde çürütücü bir tesiri olduğuna inanılır (Çelebioğlu, 1992, s. 324-325). Bu bilgiler ışığında, "Dolunaya keten kumaş sunulamayacağı" ifadesi hem beşerî münasebetler bağlamında hem de tasavvufî anlamda değerlendirilebilir:

²⁵ sırrı: setri (Demirel, 2005). Reşit Efendi, 52b'ye göre tashih edildi.

²⁶ Belîğ *Dîvânı*: (Demirel, 2005)

Olamaz penbe-i mînâ-yı arak mûy-ı sefid
'Arz-ı kâlâ-yı ketân eyleme mehtâba sakın (Şeyh Galib G.234/3)

(Beyaz saç, rakı şişesinin pamuğu olamaz. Dolunaya sakın keten kumaş arz etme.)

Merhem, kâfur merhemi

Kâfur Hindistan'da yetişen bir ağacın zamkıdır. Kâfurun özünün koklanmasının baş ağrısını giderdiği, yendiğinde akan kanı durdurduğu ve şehveti kestiği rivayet edilir (Onay, 2009, s. 455). Her ikisinin de beyaz olması *penbe-i mînâ* ve kâfur arasındaki müşterek noktayı teşkil eder.

Ganî-i Keşmîrî şarap şişesinin pamuğunu kâfur merhemine benzetir:

مهره مار آرزو داری ز تاک انگور گیر پنبه مینای می را مرهم کافور گیر

(Ganî-i Keşmîrî s. 115)²⁷

(Şarap şişesinin pamuğunu kâfur merhemi farz et. Yılan mühresi²⁸ [= panzehir] istersen, üzüm kütüğünden al.)

Yukarıdaki beyitte kâfur ile yılan arasında da bir münasebet vardır. Zira yılanlar yazın, “soğuk olduğu için kâfur ağacının üzerinde, gölgesinde ya da ona sarılarak” yatarlar (Kutlar, 2005, s. 15).

Âgâh, *penbe-i mînâyı* muhabbet yarasının merhemi olarak olarak tasaavvur eder:

Âteş-i cân-sûz-ı dil peymâne-i sahbâ yeter
Merhem-i dâg-ı mahabbet penbe-i mînâ yeter (Âgâh G. 69/1)²⁹

(Gönle can yakan ateş olarak şarap kadehi yeter. Muhabbet yarasının merhemi olarak şarap şişesinin pamuğu yeter.)

Baş

Penbe-i mînâ, şarap şişesinin üst kısmında olduğu için bazı şairlerce başın benzeyeni veya benzetileni olmuştur. Farsçada sadece Kelîm'de rastladığımız bu bağdaştırma Türkçede ise Sâkıb Mustafa Dede'nin bir beytinde görülmektedir. Kelîm *penbe-i mînâ* ter kibini üç beytinde “baş”la ilişkili olarak kullanmıştır. Şiirinde “baş” dışında diğer bağdaştırmalara rastlanmamış olması onun döneminde henüz bu unsurun yeterince işlenmemiş olmasıyla açıklanabilir. Ayrıca söz konusu terkip etrafında geniş bir hayal örgüsü oluşturan Sâib, Şevket ve Bîdil gibi şairlerin bu anlam ilişkisine itibar etmemesi veya şiirlerinde yer vermemesi ise dikkate değer bir diğer husustur.

Aşağıdaki beyitte Kelîm, başının şarap şişesinin pamuğundan daha hafif olduğunu söyler:

که مغز در سرم از دردسر نمیباشد سرم ز پنبه مینا سبکترست کلیم

(Kelîm G. 349/10)³⁰

(Ey Kelîm, baş ağrısından dolayı başımda düşünce/baş ağrısı bulunmaz, [bu yüzden] başım şarap pamuğundan daha hafiftir)

²⁷ *Dîvân-ı Ganî-i Keşmîrî* (Keremî, 1362)

²⁸ Mühre-i mâr [veya mâr-muhre = yılan omuru]: Yılanların kafasında olan yuvarlak bir kemiktir. Bazısı yeşil, bazısı mavi renkte olur. Yılan ısırmasına karşı panzehir olarak kullanılır (Mütercim Asım Efendi, 2009, s. 501). Yılan omuru taşıyan kişinin, istediği kişi tarafından sevilleceğine inanılır. Mühre-i mâr dâşten ([bir kimsede] yılan omuru olması) deyimini ise Türkçedeki “Şeytan tüyü olmak” deyiminiyle eşdeğer manada kullanılır (*Wikijoo*, 2019).

²⁹ *Âgâh Dîvânı*: (Akpınar, 2006)

³⁰ *Dîvân-ı Kelîm-i Kâşânî*: (Beyzâî, 1336)

*Penbe-i mînâ*dan başka hiçbir baş memduhun kılıcının şevkinden gövde üstünde kalamaz:

ز شوق تیغ تو کابش چو باده روح فراست سری که بر تن خود ماند پنبه میناست

(Kelîm K. 5/24)

(Suyu, cana can katan şarap gibi olan senin kılıcının şevkinden, kendi bedeni üstüne kalan bir baş, [ancak] şişe pamuğudur.)

Penbe-i mînâ [şarap şişesiyle?] karışmadığı gibi, memduhun başı da bedenle karışmaz:

سرش چو پنبه مینای مجلس مستان از اختلاط بدن دمیدم گریز انست

(Kelîm K. 7/26)

(Başı, sarhoşlar meclisinin şişe pamuğu gibi, daima bedenle karışmaktan kaçınır.)

Sâkıb Dede'nin aşağıdaki beyti Kelîm'in "Başım *penbe-i mînâ*dan daha hafiftir" (Kelîm G.349/10) mealindeki mısraını az da olsa çağrıştırmaktadır:

Devr-i kadeh ki reg-be-reg icrâ-yı hükm ide
Magz-ı harîf penbe-i mînâ yerin tutar (Sâkıb M. Dede G. 48/2)³¹

(Kadehin dönüşü damarlarda hükmünü icra ettiğinde, insanın dimağı *penbe-i mînâ*nın yerini tutar, onun gibi olur.)

Yumuşak fakat taşı bile eritir

Şevket'in Sa'dullah 'İzzet tarafından yorumlanan beytinde *penbe-i mînâ* terkibi yer almamakla birlikte bu başlıkta ele alınan mazmunu içermektedir. Onun dışında Farsça yazan şairlerden Vâ'iz-i Kazvîni de de bu *penbe-i mînâ* "Yumuşaklığıyla taşı eriten bir şey" olarak zikredilir:

نرمی، ز سر تو واکند غوغا را سازد عاجز، ملایمت اعدا را
نرمان، آزار از درشتان نکشند از سنگ چه نقص پنبه مینا را؟

(Vâ'iz-i Kazvîni, s. 554)³²

(Yumuşaklık, senin başından kavgayı savar. Mülayimlik, düşmanı aciz bırakır. Yumuşak huylular, kabalardan eziyet çekmezler. Taştan, *penbe-i mînâ*ya ne ziyan uğrar?)

Türk şairlerinin bu mazmuna nispeten rağbet ettiği söylenebilir. Arpaemîni-zâde Sâmî'nin aşağıdaki müşkilâttan meşhur beytinin yanı sıra Kâtib-zâde Sâkıb ve Nûmân Mâhir de bu mazmuna şiirlerinde yer vermişlerdir.

Hâzır ol bezm-i mükâfâta eyâ mest-i gurûr
Rahne-i seng-i siyeh penbe-i mînâdandur (Arpaemîni-zâde Sâmî, G. 34/3)

Şimşek dahi rintlerin *penbe-i mînâ*sına karşı duramaz:

Berk ise olmaz mukâbil penbe-i mînâsına
Kim ki rindân-ı harâbatun bilür keyfiyyetin (Kâtib-zâde M. Sâkıb G. 435/6)³³

(Meyhane rintlerinin keyfiyetini bilen, şimşek de olsa *penbe-i mînâ*sına karşı durmaz.)

Sâkînin endamı *penbe-i mînâ* gibi ince ve nazik iken âşıkça çokça cevr ü cefa eder:

³¹ Sâkıb Dede *Dîvânı*: (Arı, 2018)

³² *Dîvân-ı Vâ'iz-i Kazvîni*: (Nâsırî, 1359)

³³ *Kâtib-zâde Sâkıb Dîvânı*: (Kırbıyık, 2017)

Tünd-hûdur 'âşika bilmem katı düşnâm eder
Nerm iken endâm-ı sâkî penbe-i mînâ gibi (Numan Mâhir G. 187/2)

(Sâkînin endamı penbe-i mînâ gibi yumuşak iken âşika çok beddua eder, acaba öfkeli midir, bilmem.)

4. Penbe-i Mînâ ile İlişkili, Tek Şairde Rastlanan Kavramlar

Penbe-i mînâ etrafında oluşan bir hayale ait anahtar kavramlara sadece tek şairde rastlanmıştır. Bu tür örneklere; rağbet görmeyen ve yaygınlık kazanmayan hayaller nazarıyla bakılabilir.

Tablo 4: Penbe-i Mînâ ile İlişkili, Tek Şairde Rastlanan Kavramlar

	Cuma gecesi	Sabah	şîr (?) ³⁴	sülün	kulak pamuğu	fitne	rakîb	mum fitili	kanaatkârlık	yara	rehin	nazık vücut	tespîh
Sâib				1	2	1	1	1					
Şevket	2	1	1										
Bidil									1	1	1		
Hazîn													1
Fatîn												1	

Sülün

Sâib, şarap şişesini serviye ve ârizî güzelliğe, şarap şişesi pamuğunu ise sülüne ve ârizî aşka benzetir. Ona göre zatî güzellik ârizî aşka meyletmez:

حسن ذاتی در نیارد سر به عشق عارضی سرو مینا را تذرو از پنبه مینا بس است

(Sâib G. 995/6)

(Zatî güzellik arızî aşka meyletmez. Şişe servisine şişe pamuğundan sülün kâfidir.)

Yukarıdaki beyitte klasik şiirin bazı yerleşmiş remizleri ile şairin kendine mahsus teşbihlerinin iç içe geçtiği görülmektedir. Bilindiği gibi klasik Türk ve Fars şiirinde servi vahdetin sembolüdür. Şair *vahdet* yerine “zâtî güzellik” tabirini kullanmış, bunun karşısında ise ârizî güzellik ise *servi-i mînâ* (şişe servisi) teşbihiyle tavsif etmiştir. Bu remiz ve teşbih silsilesi bir tabloda şöyle özetlenebilir:

Tablo 5: Penbe-i Mînâ, Sülün, Servi Münasebeti

Hakîkât		Mecâz	
İma edilen (Mermûz)	Remiz	İma edilen (Mermûz)	Teşbîh
Güzellik (vahdet)	Servi	Ârizî güzellik	Şişe servisi
Aşk	Sülün	Ârizî aşk	Sülün penbe-i mînâsı

Kulak pamuğu

Penbe der-gûş tabiri “gafil, öğüt dinlemeyen” kimseler için kullanılır. Sâib iki beytinde *penbe-i gûş* ile *penbe-i mînâ* arasında mukayesede bulunur.

در می روشن رگ تلخی شود رگهای خواب پنبه مینا اگر از پنبه گوشم کند

³⁴ Şîr: süt veya aslan. (Beyitte hangi anlamda kullanıldığı kesin bir biçimde tespit edilememiştir.)

(Sâib G. 2594/5)

(Kulağımdaki pamuğu eğer şişe pamuğu yaparlarsa berrak şarapta uyku damarları³⁵ acılaştır.³⁶)

Kulakta pamuk bulunması gafletten kinaye iken, şair bunun şarap şişesinin ağzına konulması durumunda şarabın “uyku damarı”nın [bile] acılaşacağını söyleyerek muhtemelen kendi huzursuz ve perişan hâli konusunda mübalağa yapmıştır.

Aşağıdaki beyitte ise kendi mestliği (rindliği) hususunda mübalağa yapmaktadır. Öyle ki onun kulağındaki pamuk şarap şişesine konulursa şarabın sarhoşluğu iki kat olur:

پنبه گوشم اگر پنبه مینا گردد مستی باده گلرنگ دو بالا گردد

(Sâib G. 3255/1)

(Kulağımdaki pamuk, eğer şişe pamuğu olursa gül renkli şarabın sarhoşluğu iki kat artar.)

Fitne

Şarap şişesinin pamuğunda [veya pamuğu altında] fitneler vardır:

کو سبکدستی که من چون پنبه مینای می فتنه ها در زیر سر دارم تماشاگردنی

(Sâib G. 6721/9)

(Nerede bir eli çabuk, mahir bir kimse? Çünkü benim başımın altında, şarap şişesinin pamuğu gibi, seyredilesi fitneler var.)

Rakib

Klasik şiirde şarap asma kızı olarak da adlandırılır. Sâib, bu ismin oluşturduğu çağrışımdan yararlanarak *penbe-i mînâ'yı* adeta “rakib” olarak konumlandırır. Bilindiği gibi rakib en geniş anlamıyla sevgiliye yakın ve âşıkla mâşuk arasında engel olan kimsedir. Şair de aşağıdaki beyitte *penbe-i mînâ'* nın şaraba yakınlığını kıskanmaktadır:

هر که با دختر رز دست در آغوش کند می خورم خورش، اگر پنبه مینا باشد

(Sâib G. 3434/6)

(Asma kızını [= şarabı] kucaklayan, şişe pamuğu dahi olsa onun kanını içerim.)

Mum fitili

Pamuğun yanıcılığı ve fitilin hammaddesinin pamuk oluşu şairin zihnine *penbe-i mînâ - rişte-i sem'* (mum ipi veya fitili) çağrışımını getirmiştir. Mum denilince rüzgâr da hemen akla gelmektedir. Şair aşağıdaki beyitte bütün bu anlam münasebetlerini bir araya getirmektedir:

با نسیم سحری دست و گریبان گردد رشته شمع، گر از پنبه مینا باشد

(Sâib G. 3433/4)

(Eğer mumun ipi/fitili şişe pamuğundan olsa seher yeliyle yaka paça olur.)

Rüzgârda mum ateşinin titremesi, yaka paça olmaya benzetilmiş, şair bir nevi kavga sahnesi resmetmiştir. *Penbe-i mînâ'* nın rüzgârla mum arasında kavgaya sebep olması *penbe-i mînâ'* nın şaraba yakınlığı sebebiyle paylaşılamadığını düşündürmektedir.

³⁵ *Reg-i h'âb* (uyku damarı): Bir damarın ismidir. Rivayete göre bu damara baskı yapıldığında o kişi uykuya dalar (Meânî, 1365, s. 465).

³⁶ *Reg-i telhî* (acılık damarı): Gül suyundaki acılığa denir (*Lugatnâme-i Dehhodâ*, t.y.).

Cuma gecesinin mehtâbı ve bulutu

Şevket-i Buhârî'nin, Cuma gecesiyle penbe-i mînâ arasında kurduğu ilişki; bir yönüyle cüppe, sarık ve tespihle kurulan zıtların birliği münasebetini andırsa da ilginç ve muğlaktır. Zira cüppe, sarık ve ihram gibi unsurların pamukla ilgisi daha açıktır. Bununla birlikte Cuma gecesinin mehtâbı (dolunay) ile *penbe-i mînâ* (şişenin ağzındaki pamuk) arasında beyaz olmaları bakımından benzerlik söz konusudur. Fakat bu imgede aslolan, "Cuma" ile "şarap şişesi" arasındaki çarpıcı zıtlıktır. Şarap içmenin dinen yasak olduğu malumdur. Cuma gecesi şarap içmek ise daha çok kınanacak bir davranıştır. Ayrıca Cuma gecesi içki içmenin sıkıntı getireceğine dair bir inanç da vardır (Şu'ûrî, 2019, s. I/151). Şarap içilmesiyle ilgili bu olumsuz yönü sebebiyle Cuma gecesinin bir nevi tıkaç görevi gördüğü söylenebilir. Böylece iki unsur arasında (Cuma gecesi ve şişe pamuğu) işlevsel bir benzerlik de kurulabilir.

Aşağıdaki beyitte gece dolunayı, *penbe-i mînâ*'nın Cuma'sı olarak tasvir edilmiştir:

بی تو امشب از هجوم توبه عیشم تنگ بود پنبه مینایم از مهتاب شب آدینه داشت

(Şevket G. 279/2)

(Sensiz, bu gece tevbenin hücumundan işretim keyifsiz idi. Şarap şişemin pamuğu, cuma gecesinin mehtabındandı.)

Aşağıdaki beyitte ise Cuma gecesinin bulutu *penbe-i mînâ*'dır:

می کشم شوکت قدح نیک و بدم منظور نیست پنبه مینا بود ابر شب آدینه ام

(Şevket G. 609/5)

(Şevket, iyi ve kötü kadehe bakmadan içki içerim, Cuma gecemin bulutu şişe pamuğu olur.)

Sabah

Şevket, sabah³⁷ vakti güneş doğarken ufukta görülen tan kızılığının, kendi kanlı gözyaşlarından dolayı bu rengi aldığını söyler ve sabahı şarap şişesinin pamuğuna benzeter:

صبح گلگون شده چون پنبه مینای شراب بس که کردم ز غمت گریه خونین امشب

(Şevket G. 193/4)

(Bu gece senin gamından o kadar kanlı gözyaşı döktüm ki sabah, şarap şişesinin pamuğu gibi gül renkli oldu.)

Şîr (aslan, süt)

Şevket aşağıdaki beyitte "şîr" kelimesini, aslan ve süt anlamlarını çağrıştıracak biçimde kullanmıştır.³⁸ Ancak kanaatimizce beyitte kastedilen anlam aslandır. İlk mısradaki şarap kelimesi ile "süt" anlamı arasında ise îhâm-ı tenâsüp vardır. Keza süt ve pamuğun beyaz oluşlarıyla da "süt" anlamı sezdirilmektedir:

پیش از این ما را می از خون دلیری بوده است پنبه مینای ما از مغز شیرری بوده است

(Şevket G. 248/1)

37 Sabah kelimesi Arapçada kırmızı anlamına gelmektedir (İbn Fâris, 2001, s. 560). Güneş doğarken ufukta beliren kırmızılıktan dolayı bu vakte "sabah" denildiği düşünülebilir.

38 İşret ehli arasında rakı arslan sütü olarak adlandırılır. Rakıya su katıldığında beyazlaşması ve içenlere cesaret vermesi, bu adlandırmada etkili olmuştur (Onay, 2009, s. 61). Fakat Farsça sözlüklerde "arslan sütü" anlamına gelecek bir tabire rastlanmamıştır. Şarap ile "şîr" kelimesinin "arslan sütü"nü de çağrıştıracak şekilde kullanılması, Türkçedeki bu mecazın Fars şairleri tarafından biliniyor olabileceğini düşündürmektedir.

(Yiğitliğin kanı [= delikanlılık] bizim şarabımız olmadan önce [= yani henüz çocukken] arslanlığın başı/özü bizim penbe-i mînâmız olmuştur.)

Kanaatkârdır

Bîdil, şaraba yakınlığına rağmen şişenin ağzında duran *penbe-i mînâyı* bir kanaat timsali olarak tasavvur eder, zira o şarabın sadece kokusuyla yetinmektedir:

ندارد مغز تمکین از خیال می‌کشی بگذر به بوی باده‌ای چون پنبه مینا قناعت کن

(Bîdil G. 2493/3)

(Şarap içme hayalinden vazgeç, [onda] temkin cevheri yoktur. Şişe pamuğu gibi şarabın kokusuyla kanaat et.)

Yara

Bîdil göğsündeki yarayı, gül üstündeki çiğ tanesine ve *penbe-i mînâyı* benzetir. Bu durumda kendisini şarap dolu bir şişe olarak tasavvur etmiş olmalıdır. Nitekim klasik şiirde kadeh bilinen anlamı dışında kalbi, şarap ise aşkı temsil eder:

عنجه باغ جنون از دل من می‌خندد داغ چون شبنم گل پنبه مینای من است

(Bîdil G. 554/9)

(Benim gönlümden delilik bahçesinin goncası gülüyor. [Sinemdeki] yara, gülün şebnemi gibi benim şişemin pamuğudur.)

Rehin

Dolunay sebebiyle denizlerin suyunun kabarması "*cûş-ı mâhtâb*"³⁹ (mehtap coşkusu) olarak nitelenmektedir. Bîdil, mehtap dolayısıyla şarabın coştüğünü ve şişe pamuğunun bu coşkunun tazyiki altında rehin olduğunu söyler:

ز جوش ماهتاب این دشت و در کیفیتی دارد که گویی پنبه میناست در رهن فشار امشب

(Bîdil G. 378/2)

(Bu ova ve vadide dolunay coşkusundan bir keyfiyet vardır. Sanki bu gece şişe pamuğu [şarabın] tazyikine rehin olmuştur.)

Tespîh ipi

Hazîn, aşağıdaki beyitte şarap neşesi veren bir zikirten ve şarap pamuğundan yapılmış bir tespih ipinden bahseder. Şair böylelikle adeta klasik şiirdeki "zahid" tipinin temsil ettiği toplumdaki müsamahasız kimseleri öfkelenlendirmeyi, onların damarına basmayı amaçlamaktadır:

نشئه باده دهد، ذکر مدامی که مراست رشته سبعم از پنبه مینا مانده ست

(Hazîn G. 190/5)

(Bendeki sürekli zikir, şarap neşesi verir. [Çünkü] tespihim şarap pamuğundan yapılmıştır.)

Nâzik vücut

Fatîn, mâşukunun nazik bedenini *penbe-i mînâyı* benzetir:

³⁹ Aşağıdaki beyitte "mehtap coşkusu" nun ne anlamda kullanıldığı daha açıktır:

هر سو فکنده است کف از جوش ماهتاب

دریای چرخ نیل نگر در تلاطم است

(Lugatnâme-i Dehhodâ, "mâhtâb" md.)

Tarz u reftârı güzel âhûya benzer gözleri
Penbe-i mînâ gibi nâzik vücûd-ı enveri (Fatîm Ş. 13/1)⁴⁰

(Tarz ve davranışı güzel, gözleri ceylana benzer. Parlak vücudu *penbe-i mînâ* gibi naziktir.)

Sonuç

Penbe-i mînâ'yla ilgili yorumlara ve beyitlere bakıldığında bu terkinin birbirinden farklı çağrışımlara kaynaklık ettiği görülmektedir. Bir nesne, kelime veya kavramın çağrıştırdıkları ve hatırlattıkları kişiden kişiye değişebileceği gibi, bağlama göre de farklılık arz edebilir. Keza bir kelimenin veya kelime grubunun yakın ve uzak çağrışımları da söz konusudur. Mesela Arpaemîni-zâde Sâmi'nin beyti etrafında yapılan yorumlara bakıldığında; *seng-i siyeh'*in "bilezik taşı" ve *penbe-i mînâ'*nun "kuyu ipi" olduğu yönündeki yorumunun bağlama uymakla birlikte uzak bir çağrışım olduğu söylenebilir. Buna karşın söz konusu mısırada "Deniz köpüğünün veya kar'ın kayaları aşındırması"ndan bahsedildiğini savunan görüşleri ise, akla ilk gelebilecek daha yaygın bilinen örneklerle ve gündelik tecrübelerle dayandığı için, "yakın çağrışımlar" arasında değerlendirmek mümkündür. Zira bu varsayılan benzerlik ilişkisi, akla ilk gelebilecek, daha yaygın bilinen örneklerle ve gündelik tecrübelerle dayanır. *Penbe-i mînâ'*nun "Kayaların patlatılmasında kullanılan fitil veya barut"a imada bulunduğu düşüncesi de beytin bağlamına uygun görülebilir. Ancak, Ferit Kam ve Tarlan'ın ortaya koyduğu bu anlam ilişkisini kurabilmek için, bu yoruma dayanak teşkil eden özel bilgilere de sahip olmak gerekir.

Penbe-i mînâ etrafında kümelenen ve böylece yeni hayaller oluşturan anahtar kavramlar, *penbe-i mînâ* ile anlam ilişkisi bakımından dört kısımda incelenebilir:

İşlev: Şarap şişesinin tıkacıdır. (Şişenin tepesinde olduğu için başa benzetilir. Tıkaç vazifesi sebebiyle kulak pamuğudur. Hiçbir şeyi olmayan dervişin şarap karşılığında verdiği hurkası veya seccadesi gibi rehindir. Şarabın kokusuyla yetindiği için kanaatkârdır. Şaraba yakın olduğu için "rakib" dir.) İp ve kumaşın hammaddesidir. (Sarık, cüppe, tespih ipi, mum fitili).

Nitelik: Beyazdır. (Kâfur merhemi, beyaz saç, sabah aydınlığı, köpük). Yumuşaktır. (Kanat, yastık, nazik vücut). Hafiftir. Kolay alev alır.

Zıtlık: Haram olan içkiyle münasebeti sebebiyle zıt unsurlarla ilişkilendirilir. (Sarık, cüppe, tespih ipi, cuma gecesi.)

Şekil: Topaksı ve dairevî. (Gül, mühür, yara.)

Penbe-i mînâ ile ilgili en farklı yaklaşım ise kelimenin gerçek manasıyla ilgili itirazı dile getiren Sadullâh 'İzzet'in ve M. Rûhî'nin yorumlarıdır. Diğer yorumlar doğrudan veya dolaylı olarak *penbe-i mînâ'*nun "şişe ağzındaki pamuktan yapılma tıkaç" olduğu bilgisinden hareket ederken Sadullâh 'İzzet bu temel anlama itiraz etmiş ve *penbe-i mînâ'*nun "şişe yapmak için eritilen taş hamuru" olduğunu ifade etmiştir. 'İzzet'in bu görüşüne tanık olarak sunduğu Şevket-i Buhârî'nin beyti, gerçekten de cam veya şişe imalinde böyle bir işlem yapıldığı bilgisiyle örtüşmektedir. Ancak söz konusu beyitte *penbe-i mînâ* tabirinin geçmiyor olması 'İzzet'in getirdiği izahta bir eksiklik oluşturmaktadır. Nitekim bu bilgiye dayanarak Sâmi'nin meşhur beytinin ikinci mısraı için; *Seng-i siyâhun kırılması penbe-i mînâ olmak içündür, penbe-i mînâ içündür*, şeklinde verdiği anlam beyitteki muğlaklığı çözecek kesinlikte değildir.

⁴⁰ Fatîm Divânı: (Erdoğan, 2007)

Gerek M. Rûhî ve Sa'dullah 'İzzet'in ve gerekse bu hususta fikir beyan eden diğer zürefâ ve üdebânın görüşleri doğrultusunda *penbe-i mânâ* için biri temel ikisi yan olmak üzere üç gerçek mânâ önerilebilir: 1. Temel anlam: Şişe ağzındaki tıkaç vazifesi gören pamuk (Muhtelif yorumcular bu görüştedir). 2. Yan anlam: a. Şişe yapmak için eritilen ve hamur kıvamına gelen taş (S. İzzet). b. Şişe yapılmak üzere taşla dövülen cam parçacıkları (M. Rûhî).

Kaynakça

- Akpınar, Ş. (2006). *Âgâh Divanı ve incelenmesi*. Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Aksoyak, İ. H. ve Arslan, M. (2018). *Haşmet Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Arı, A. (2018). *Sâkıb Dede Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Batğı, Ö. (2012). *Numân Mâhir Divanı*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Behdârvend, E. (1392). *Dîvân-ı Bîdil-i Dihlevî*. Müessesesi-i İntişârât-ı Nigâh.
- Beyzâî, P. (1336). *Dîvân-ı Ebû Tâlib Kelîm-i Kâşânî*. Kitâb-fürûşî-yi Hayyâm.
- Bilkan, A. F. (Ed.). (1997). *Nâbî Dîvânı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Çelebioğlu, Â. (1992). Bedir. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. V, s. 324-325). İstanbul: TDV Yayınları.
- Çipiloğlu, A. R. (2005). *Şânîzâde Mehmed Atâullah ve Divanı*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Demirel, G. (2005). *18. Yüzyıl Şairlerinden Belğ Mehmed Emîn Dîvânı: İnceleme- Tenkitli Metin-Tahlil*. Doktora Tezi. Elâzığ: Fırat Üniversitesi.
- Elmalı, H. ve Arslan, Ş. (1996). Garîb. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 13, s. 374-375). İstanbul: TDV Yayınları.
- Erdoğan, M. (2007). *Fatîn Divanı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Esîr, Ş. (t.y.). Ganjoor. <https://ganjoor.net/shahrestani/divan/ghazal> [Erişim Tarihi 10.04.2022].
- İbn Fâris. (2001). *Mu'cemü Mekâyîsi'l-Luga*. Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi.
- Kahraman, M. (1986). *Dîvân-ı Sâib-i Tebrîzî* (C. 1-4). İntişarat-ı İlmi ve Ferheng-i İran.
- Karapanlı, G. (2005). *Mekkî Divanı ve Tahlili*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Keremî, A. (1362). *Dîvân-ı Ganî-i Keşmîrî*. Neşriyat-ı Mâ.
- Kırbıyık, M. (2017). *Kâtib-zâde Sâkıb Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Kutlar, F. S. (2005). Kâfur. İçinde *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*: C. IV. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Kutlar, F. S. (2009). Arpaemînzâde Sâmi'nin 'Ta'kid' Örneği Beyti Üzerine. *Turkish Studies*, IV, 346-359.
- Kutlar Oğuz, F. S. (2017). *Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmi, Dîvânı*. Ankara: KTB Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56084,arpaeminizade-mustafa-sami-divanipdf.pdf?0>, [Erişim Tarihi 21.05.2022].
- Lugatnâme-i Dehhodâ*. (t.y.). vajehyab.com/dehkhoda [Erişim Tarihi 10.04.2022].
- Meânî, A. G. (1365). *Ferheng-i Eş'âr-ı Sâib*. Müessesesi-i Mütalaat ve Tahkikat-ı Ferhengi.

- Mühre-i mâr. (2019). Dânişnâme-i âzâd-ı Pârisî. https://wikijoo.ir/index.php/%D9%85%D9%87%D8%B1%D9%87_%D9%85%D8%A7%D8%B1, [Erişim Tarihi 14.04.2022].
- Mütercim Asım Efendi. (2009). *Burhân-ı Katı*. Ankara: TDK Yayınları.
- Nâsırî, H. S. (1359). *Dîvân-ı Molla Muhammed Refî' Vâ'iz-i Kazvînî*. Müessesesi-i Matbuâtî Ali Ekber İlmî.
- Okçu, N. (Ed.). (2011). *Şeyh Gâlib Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Onay, A. T. (2009). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı* (C. Kurnaz, Ed.). H Yayınları.
- Sâhibkâr, Z. (1378). *Dîvân-ı Hazîn-i Lâhîcî*. Neşriyât-ı Sâye.
- Sarıkaya, M. (2013). Za'f-ı Te'lif. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 44, s. 65-66). İstanbul: TDV Yayınları.
- Şafak, T. (1386). *Tashîh-i İntikâdî-yi Dîvân-ı Şevket-i Buhârî*. Doktora Tezi. Dânişgâh-ı Tahrân.
- Şentürk, A. A. (2019). *Osmanlı Şiiri Kılavuzu: C. III*. OSEDAM.
- Şu'ûrî, H. E. (2019). *Ferheng-i Şu'ûrî* (O. Yılmaz, Ed.; C. 1-4). İstanbul: Yazma Eserler Kurumu.
- Tahiru'l-Mevlevî. (1994). *Edebiyat Lügati* (K. E. Kürkçüoğlu, Ed.). Enderun Kitabevi.
- Ün, C. (2009). Penbe-i Mînâ'ya Dâir. *Journal Of Turkish Studies, Harvard Universty*, 33(II), 221-231.
- Ünal, H. (2003). *XVIII.yy. Divan Şairi Hafîd: Hayatı, Eseri, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkitli Metni*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.